

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

MAART 1677-APRIL 1677: VAN NANTES TOT SAUMUR

170v

Maendach den eersten maert ginch ick monsieur van Armejde¹ bezoeken en gingen te saemen naer monsieur Verbrugge collationeeren.² Wij vonden Vlam hier.

Dijnsdach den 2^{en} was het extraordinaris³ lelyck weer, twelck het divertissement⁴ van de Mardij Gras⁵ seer beletten. Ick ginch niet te min tegens den den avont noch een wandelinch doen lanchs de Fosse⁶ en vindt omtrent de beurs noch een meenichte gewoel. Masques⁷ siet men niet, maer koetsen, mans, vrouwe, kinderen van alderhande soort dat speelt met dobbelstenen tegens bekent en onbekent op straet, op stoelen, op banken, in de koetsen, in de winkels, in de huijsen. Enfin geen menschen werden dan by naer in ander postuer⁸ gesien als met den dobbelsteen in de handt. Des middachs op de beurs hadde wij monsieur van Armejden versocht om des anderendaechs⁹ op het landt met hem te gaen.

Woensdach den 3^{en}, synde den eersten dach in de vasten, vindt ick mij des morgen in t' packhuijs van monsieur Verbrugge, synde de gegeven rendezvous.¹⁰ t' Geselschap bestont uijt monsieur van Armejde, Verbrugge, Mignier, Vlam en mijn persoon. Wij naemen den ontbyt en t' middachmael te saemen op eer wij te paert steegen. Omtrent elf ueren geraeckten wij aen de marsch en passeerden de soonste campagne¹¹ van de wereltd. Onderwegen passeerden wij een riviertie. De wegen waeren soo daenich beslickt dat ick eerst die niet wel gemonteert¹² was met myn paert hol over bol in de slick viel en naderhandt Vlam van gelyken die, uyt syn paert van onderen niet kunnende van daen koomen, nog te hulp riep, waer om van myn paerdt steech en seer overich naer hem willende toeloopen en met myn swaere laersen niet kunnende voort' koomen noch eens in t' slick viel, soo dat ick redelyck vergult¹³ was.

171R

Wij quaemen omtrent ten vier ueren op de plaets van monsieur van Armejde, die ick admirabel¹⁴ fray gesitueert vindt. Hij is heel wel gelogeert, doch dese mael mosten¹⁵ wij ons wat nauw¹⁶ behelpen, alsoo¹⁷ eene van de beste kamers ingenooome was van de vrouw van syn pachter, die in de kraem was

---

¹ **monsieur van Armejde.** Ruysch ontmoette Van Armejde al eerder tijdens zijn verblijf in Nantes.

² **collationeeren.** eten.

³ **extraordinaris.** buitengewoon.

⁴ **divertissement.** vermaak.

⁵ **Mardij Gras.** Mardi Gras, de dag voor Aswoensdag, is de laatste avond van het carnaval.

⁶ **de Fosse.** Het betreft de Quai de la Fosse.

⁷ **Masques.** Gemaskerde ballen.

⁸ **postuer.** houding.

⁹ **des anderendaechs.** de volgende dag.

¹⁰ **gegeven rendezvous.** afgesproken ontmoetingsplaats.

¹¹ **de soonste campagne.** het mooiste platteland.

¹² **gemonteert.** uitgerust.

¹³ **vergult.** bedekt.

¹⁴ **admirabel.** bijzonder.

¹⁵ **mosten.** moesten.

¹⁶ **nauw.** karig.

¹⁷ **alsoo.** aangezien.

gevallen.¹⁸ Dese pachter is geen boer als in ons landt, maer heeft ick weet niet hoe veele boeren en twee a drie wooninge aen dese plaets gehoorende onder sich. Ick vondt hier een magnifyke thuyne, een seer schoon estage¹⁹ ronts om met hooge boomen beplandt, een heel aengenaem bosch dicht by t' huys en noch een wat meer afgelegen, nevens schoon teel- en weijlandt. Enfin een seer plaisierige en signeurale²⁰ plaets. De kelder was versien met over de hondert pypen wyn, waer van monsieur Vainier vijftich toe gelyck gecoft²¹ hadt en gekoomen was om de selve te kiezen. Hier is oock een groote brandewyn branderye. Monsieur van Armeijde hadt een geheele salm mede genoome nevens een tonnetie admirablen haerinch, daer wy de rest van den dach door hadden gebracht met alle het voorverhaelden²² te besien.

Donderdach den 4^{en} brachten wij de ganschen²³ dach door met eeten en drinken, want daer hangen de Fransche of die hier gelyck als genaturaliseert syn²⁴ mede aen den anderen met wandelen, met visschen en speelen door. Wij vingen in het estage seer blanke snoeck en baers, maer de karper kosten²⁵ wij niet krygen, t' net niet diep genoeg ginch, doch monsieur van Armeijde versekerden oock dat daer seer scoone in waeren. Ick weet niet dat ick oijt soo vrolyck ben geweest en soo veel gelachhen hebbe.

Vrydach den 5^{en} was t' wederom den ganschen morgen als vooren en naer de middach raecten wij met halve gans te paert en arriveerde des avonts wederom te Nantes.

Saeterdach den 6^{en} ginch ick naer de middach monsieur de Brissaq²⁶ bezoeken. Syn dochter was oock in de kaemer, dat een seer soete en aengenaeme juffer is.

Sondach den 7^{en} was ick des middachs tot monsieur de Bye²⁷ ten eeten, in t' geselschap van monsieur van Armeijden en Verbruggen. Den naermiddach brachten wij²⁸ met wandelen. Des avonts naer dat ick even gegeten hadden, quam monsieur van Armeijden mij noch haelen om tot monsieur Bullestraete te gaen eeten, daer ick seer hups²⁹ geselschap van vrouwen en mans vondt en onder andere seekere monsieur De Varrene, commissaris generael van de marine, een seer galant, geleert en verstandich man. Wy dansten tot de middernacht toe.

Maendach den 8^{en} passeerden ick des naermiddach int' geselschap van monsieur van Aerssen met wandelen soo in syn thuyne als elders.

---

¹⁸ **die in...was gevallen.** die bevallen was.

¹⁹ **estage.** Onzekere lezing.

²⁰ **signeurale plaets.** plaats geschikt voor een heer.

²¹ **gecoft.** gekocht.

²² **voorverhaelden.** eerder genoemde.

²³ **ganschen.** hele.

²⁴ **die hier...genaturaliseert syn.** D.w.z. verfranst zijn.

²⁵ **kosten.** konden.

²⁶ **monsieur de Brissaq.** Ruysch ontmoette de heer de Brissaq al eerder in Nantes.

²⁷ **monsieur de Bye.** Ruysch ontmoette de heer de Bye al eerder in Nantes.

²⁸ **brachten wij.** brachten wij door.

²⁹ **hups.** aardig.

171v Dijnsdach den 9^{en} was tot des naermiddachs ten 3 ueren besich met brieven scryven en naer t' selve ginch naer t' packhuijs van monsieur Verbrugge, daer ick hem vondt nevens syn vrouw, nevens die van Van Aerssen en Bullestraeten. De selfs daer oock quam met Vlam, soo als wij met collationeeren. Te vooren eer ick hier quam, was ick in den thuyne geweest van de recolets³⁰ wiens clooster op een van de eylandekens van den brugge lech en seer vermakelyck is.

Woensdach den 10^{en} mij naer ordinaris³¹ op de beurs bevindende, wiert verstaen van den anderen ten 2 ueren aen de poort van St. Nicolas te vinden. Onder de messieurs van t' geselschap waeren alle de Hollanders van myn kennise op twee a drie naer. Wij gingin³² in seekeren thuyne met de bolle speelen³³ en op de selfde plaets des avonts op koste van de verliesende partye collationeeren.

Donderdach den 11^{en} vondt ick niemant thuijs en ginch een wandelinch buyten de stadt doen naer seekere heremitage³⁴, omtrent een uer gaens van de selve, gelegen op een hoochte aen de kant van de rivier. Dese wandelinch was seer geestimeert³⁵ ten aensien van t' scoone gesicht dat aldaer is.

Vrijdach den 12^{en} niets bijsonders voorgevallen.

Saeterdach den 13^{en} was ick naer de middach tot monsieur de Bije. Wij gingen te saemen monsieur de Brissaq besøeken, die mij tegens des anderen daechs een plaets in syn scuyt presenteerden. Hier van daen gingen wij naer het pavillon³⁶ daer wij monsieur van Armeijden besceyden hadde³⁷, hem tegen gekoomen synde soo als wij naer monsieur de Brissaq gingen.

Sondach den 14^{en} liet ick mij des morgens tydelyck³⁸ ten huysse van de predikant vinden nevens monsieur de Bije en gingen met syn gansche familie behalven syn vrouws dochter naer Suse³⁹, alwaer hy de eerste predicatie⁴⁰ deedt naer syn sieckte.

Maendach den 15^{en} noodichde monsieur van Armeijde mij en monsieur de Bije om met een geselschap van dames noch een mael naer syn landthuijs te gaen. Ick gaf oock een visite aen monsieur Verbrugge. En des avonts wederkeeren, rescontreerde⁴¹ ick monsieur Bomau, den waert aen wien ick geadresseert was geweest en dewelke mij vermits⁴² syne sieckte en de menichte van syne gasten

---

³⁰ **de recolets.** De récollets waren een Franse minderbroederorde.

³¹ **naer ordinaris.** naar gewoonte.

³² **gingin.** gingen.

³³ **bolle speelen.** Ruysch heeft het waarschijnlijk over het maliespel.

³⁴ **heremitage.** kluizenaarsverblijf.

³⁵ **geestimeert.** gewaardeerd.

³⁶ **pavillon.** paviljoen.

³⁷ **besceyden hadde.** afgesproken hadden (te ontmoeten).

³⁸ **tydelyck.** op tijd.

³⁹ **Suse.** Sucé-sur-Erdre.

⁴⁰ **predicatie.** preek.

⁴¹ **rescontreerde.** trof.

⁴² **vermits.** vanwege.

niet hadde kunnen logeeren. Hy maeckte mij seer veele excusen en obligeerde⁴³ mij met geweld by nae van in syn huys een weynich te colationeeren.

172R Dijnsdach den 16^{en} was de rendezvous ten 12 ueren in t' packhuys van monsieur Verbrugge. t' Geselschap bestondt uyt de vrouwen van de messieurs van Armeijden, Bullestraete, Mignier, Verbruggen, de juffrouwen van Daele en De la Godinoulai, door⁴⁴ dochter van des predicants vrouw. De mans waeren de messieurs van Armeijden, de Bije, Bullestraeten en ick. Wij begosten⁴⁵ en voleyndichde⁴⁶ de onse reyse met groot divertissement, niet sonder den anderen naer t' ordinaris des daechs en des nachts lustich⁴⁷ parten speelende, daer ons evenwel de dames te gauw in waeren.⁴⁸

Vrijdach den 19^{en} keerden wij alle wederom naer huys, alwaer wij des avonts arriveerden.

Saeterdach den 20^{en} was ick tot monsieur de Bije te gast met monsieur van Armeijden op een scoone kalkoen. Soo als wij gegeten hadde, viel de scoorsteen in van wegen het quaede weer, waerom de paepsche⁴⁹ knecht seyde dat het was om dat wij vleys in de vasten aeten. Des avonts was ick tot monsieur de Brissaq en versocht wederom des anderendaechs met hem te Suse te gaen.

Sondach den 21^{en} hadden wij op onse reys naer Suse een seer hardt, ongestadich⁵⁰ en ontstuymich weer. Oock quam weynich volck te kerken.

Maendach den 22^{en} rechten wij niet notabels⁵¹ uijt.

Dijnsdach den 23^{en} ginch des naer de middachs mijn afsceijt neemen van monsieur en madame de Brissaq, die naer t' landt vertrockken en een stuck weech door monsieur van Armeijden geconvoyeert⁵² werden. De rest van de middach en avont passeerden ick met monsieur de Bije.

Woensdach den 24^{en} met monsieur de Bije mij mede van de beurs tot sijnent'⁵³ ten eeten en naer de middach gingen wij wandelen en met de bollen sien speelen.

Donderdach den 25^{en} was ick tot monsieur Mignier te gast, alwaer wij half vasten⁵⁴ hielde met excellent goet vleet. Alle vrienden van mijn kennis waeren daer oock.

---

⁴³ **obligeerde.** verplichtte.

⁴⁴ **door.** door verwantschap met.

⁴⁵ **begosten.** begonnen.

⁴⁶ **voleyndichde.** eindigde.

⁴⁷ **lustich.** flink.

⁴⁸ **daer ons...in waeren.** D.w.z. de dames waren hen te vlug af.

⁴⁹ **paepsche.** katholieke.

⁵⁰ **ongestadich.** wisselvallig.

⁵¹ **notabels.** bijzonders.

⁵² **geconvoyeert.** begeleid.

⁵³ **sijnent'.** zijn huis.

⁵⁴ **half vasten.** Op halfvasten, of Laetare, wordt gevierd dat de vastentijd op de helft is en het Paasfeest in aantocht is.

Vrijdach was ick wederom te gast tot monsieur Bullestraeten, alwaer onder andere de heer Tinneback met een neef van Bullestraeten waeren, aen wien de heer van Armeijden mij meijnden te recommandeeren⁵⁵ als ick te Saumur soude syn, doch nu maeckten wij de kennisse aldaer. Hij was van meijninge des anderen daechs te vertrekken. Tegens den avont besceyde monsieur van Armeijden t' geselschap tot sijnent om wat te collationeeren, synde van intentie⁵⁶ dewijle de rest wat wilde wandelen, mij ondertusschen bij een scilder te brengen, daer ick veel gentilgesse⁵⁷ vont en onder anderen seer raere⁵⁸ printen.⁵⁹ Soo als wij hier van daen gingen, vonden wij t' geselschap al bij een en de collatie⁶⁰ help ons soo daenich in treyn⁶¹ van vrolyckheid en lust om ons te diverteeren⁶² dat dat monsieur van Armeijden ons niet wilde laeten gaen, maer ons *a l'hasard du pot* ten eeten hielt⁶³, t' welke oorsaeck was dat hij ons oock te slaepen most houde, want alsoo wij met seekere juffrouw van Dalen die daer woont en van Armeijdens vrouw aen den dans en t' speelen van een hoope farsen⁶⁴ geraeckten, soo wierden wij in de stadt geslooten.

172v

Saeterdach den 27^{en} ginch ick des morgens heel vroeck stillekens naer huijs en tegens elf ueren ginch monsieur van Armeijden bedanken nevens syn huysvrouw en nam met eenen mijn afsceyt van haer. Naer den eten ginch ick afsceijt nemen tot monsieur Bullestraeten en van daer tot monsieur van Aersen. Syn vrouw kost ick ditmael niet spreken alsoo sy, niet wel synde, sliep. Hier van daen ginch ick monsieur de Bije aenspreken om met hem en monsieur van Armeijde volgens bespreck⁶⁵ op de beurs int pavilion te gaen collationeeren en onsen avont door te brengen.

Sondach den 28^{en} nam ick des morgens afsceijt van monsieur van Aersen en syn vrouw als mede de vrouw en dochter van monsieur Mignier, hem niet t' huijs vindende. Des middachs wilde De Bye mij wederom tot sijnent' mee sleepen nevens een monsieur Ridolet, dat een seer hups man is en met dewelke ick compagnie⁶⁶ gemaect hadde om een stuck weechs te waeter naer Saumur te reysen. Maer alsoo ick voor de beurs tyt al hadde gegeten, soo ginch maer mede om wat te praeten. Onder het eeten quaemen daer juffrouw van Armeijden, t' welck ons seer surpreneerde⁶⁷ van soo verrast te werde van een scoone vrouw en noch te meer doe sij met veel complimenten seijde dat sy daer was gekoomen met een ootmoedige beede⁶⁸ aen de compagnie. Maer eyndelyck quam het op

---

⁵⁵ **te recommandeeren.** aan te bevelen.

⁵⁶ **intentie.** plan.

⁵⁷ **gentilgesse.** curiositeiten.

⁵⁸ **raere.** zeldzame.

⁵⁹ **printen.** prenten.

⁶⁰ **collatie.** maaltijd.

⁶¹ **treyn.** gang.

⁶² **diverteeren.** vermaken.

⁶³ ***a l'hasard...eeten hielt.*** lieten eten wat de pot schafte.

⁶⁴ **farsen.** grappen.

⁶⁵ **bespreck.** afspraak.

⁶⁶ **compagnie.** reisgezelschap.

⁶⁷ **surpreneerde.** verbaasde.

⁶⁸ **ootmoedige beede.** nederig verzoek.

werken van chariteyt⁶⁹ uyt, alsoo sij voor een gevangen⁷⁰ het aelmoes ginch vraegen aen alle de luyden van onse kerck.⁷¹ Naer den eeten quaemen hier monsieur de la Roque en monsieur Cassemajor, die met den anderen een partij maeckten om met de bollen te speelen en daer naer ergens te gaen collationeeren als wanneer haer soude koomen vinden, hebbende noch een visite te doen bij monsieur Verbrugge en syn vrouw om myn afsceyt te neemen.

Maendach den 29^{en} ginch ick des middachs in t' geselschap van monsieur de Bije, Ridolet, La Roque etc. des middachs tot monsieur Cassemajor eeten en omtrent twee ueren geleyden het geselschap mij en Ridolet naer ons scuyt, daer ick noch een Hollander vondt die met Ridolet mede ginch en onder anderen twee priesters, dat seer hupse luyden waren. Wij voeren den ganschen tyt tot den avont toe met een spoedige voor wint, synde de wint seer favorabel⁷² en de rivier admirabel playsirich. Wij vernachten op een dorpie aen de rivier gelegen. Monsieur Ridolet met syn compagnion en ick met mijn knecht naemen te saemen een kaemer in en de priesters, wat te laet koomende, lieten ons versoeken van in ons geselschap te koomen, t' welck wij niet refuseerende⁷³, haer versochten dat sij over ons haer dan niet mosten scandaliseeren⁷⁴, want ick een hugenots provisie⁷⁵ van Nantes mede genoomen hadde en dat wij te saemen ons daer van meynde te dienen, waer sy seer wel te vreden waeren en met ons aen de selve taefel eeten wilden en uyt de selfde kan drinken. Wy maeckten ons alsoo lustich vrolyck en naer ick aen haer mine⁷⁶ sien kosten, soudensy voor die tyt wel gaere⁷⁷ wat hugenot met ons geweest sijn.

173R

Dijnsdach den 30^{en} hadden wij des morgens groote stille, maer seer schoon weer. Monsieur Ridolet, ick en andere van onse compagnie lieten ons aen landt setten om wat te wandelen en onder wegen een herreberch vindende, ginch wij voor den ontbyt onse rest van mijn provisie op neemen, met de paters wederom gemeynschap van dranck houdende, maer niet van eeten. Wij deden onder pretext⁷⁸ van sieken in onse scuyt te hebben een paer dosyn eyeren kookken, maer seggende daer dat wij de sieken waeren, aeten wij die in huys op, waer op de waerdin seer gesurpreneert synde, wilden sy haer aen de papen⁷⁹ ontsuldigen, seggende dat wij haer bedroogen, doch op ons versoeck kreech syn aenstonts de absolutie. Tegens tien ueren begost de windt wat op te waejen, soo dat wij ons wederom embarqueeren⁸⁰ en gingen ergens onderwege aen landt het middachmael houden. Naer de middach hadden wij een sterken en voorspoedigen windt en gingen des avonts slaepen in seeker plaetsken

---

⁶⁹ **chariteyt.** liefdadigheid.

⁷⁰ **gevangen.** gevangene.

⁷¹ **de luyden van onse kerck.** D.w.z. de protestanten.

⁷² **favorabel.** gunstig.

⁷³ **refuseerende.** weigerende.

⁷⁴ **over ons...mosten scandaliseeren.** geen aanstoot aan ons moesten nemen.

⁷⁵ **een hugenots provisie.** D.w.z. proviant met vlees en alcohol.

⁷⁶ **mine.** uitdrukking.

⁷⁷ **gaere.** graag.

⁷⁸ **pretext.** voorwendsel.

⁷⁹ **papen.** katholieken.

⁸⁰ **embarqueeren.** inscheepten.

genaemt⁸¹, sedert het eynde van mijn provisie met de paepen in gemeynscap levende. Het waeren inderdaet de beleefste en vriendelyckste luyden die ick gerescontreert hadde.

Woensdach den 31^{en} maert geraeckten wij seer voorspoedich tegens de middach op een plaets genaemt La Ponte⁸², alwaer de Loire en de Mayene⁸³ aen den andere koomen. Alhier sceyde monsieur Ridolet van ons, willende regel recht naer Saumur toe gaen. Naer dat wij te saemen wel gegeten hadden, naemen wij van den anderen afsceyt en ick vervolgde mijn wech naer Angers, alwaer wij tydelijck aenquaemen. Sedert Nantes tot hier toe wierden wij wel vijf a ses maelen gevisiteert.⁸⁴ Den wech was admirabel vermaekelijck, synde dese rivier een van de aengenaemste van Vrancryck. Ick nam mijn logement in de Drie Witte Duyven. Naer dat ick mij een weynich ververscht⁸⁵ hadde, ginch ick naer de kerck van St. Maurice⁸⁶, in de welke niet te nooteeren is als de sepulture⁸⁷ van Rene, roij de Cicilie nevens syn gemalin⁸⁸, synde van wit marmor. Het tweede dat te remarqueeren⁸⁹ is, syn de drie torens van dese kerck die niet alleen van een fraije architecture is, maer notabel dat de middelste op een verwelfsel⁹⁰ staet, t'welck aen de twee andere wedersyts vast is, hebbende geen ander fundament als dat van syn wedersytsche toorens. De rest van de tyt bracht ick met wandelen door om de stadt te besien. Angers is de hoofstadt van Anjou, in twee deelen geseyde door de rivier de Maine, die als geseyt is in Loire valt twee lieu⁹¹ van daer. De brugge dewelke de communicatie⁹² maeckt, is seer lanch en wel gebouwt.

Donderdach den 1 april ginch ick des morgens ten huysse van den eenen priester, genaemt den prior van St. Denijs⁹³, maer hem niet t' huys vindende, passeerde ick mijn tyt met de manegie⁹⁴ te sien, alwaer seer scoone paerden waeren, en buyten de stadt te wandelen van dewelke de issues⁹⁵ admirabel sijn. Naer de middach ginch ick wederom ten huysse van den prior van St. Denijs, hem daer t' huys vindende, geaccompagneert⁹⁶ van den andere priester, die met ons gekoomen waeren. Sij geleijden mij in t' kasteel⁹⁷ dat naer oude wijs seer heerlyck gefortificeert is, de mueren van een wonderlyke dichte vol kelders en

173v

⁸¹ **plaetsken genaemt.** Het manuscript is hier verder niet ingevuld.

⁸² **La Ponte.** Les Ponts-de-Cé.

⁸³ **Mayene.** Mayenne.

⁸⁴ **gevisiteert.** gecontroleerd (door de douane).

⁸⁵ **ververscht.** opgefrist.

⁸⁶ **de kerck van St. Maurice.** Het betreft de Cathédrale Saint-Maurice d'Angers.

⁸⁷ **de sepulture.** het grafmonument.

⁸⁸ **de sepulture...syn gemalin.** René I van Anjou (1409-1480) liet een praalgraf bouwen voor zijn vrouw Isabella van Lotharingen (1400-1453) en hemzelf.

⁸⁹ **te remarqueeren.** op te merken.

⁹⁰ **verwelfsel.** gewelf.

⁹¹ **twee lieu.** Een lieu is een oude lengtemaat van ongeveer vier kilometer. Het gaat hier dus om acht kilometer.

⁹² **communicatie.** verbinding.

⁹³ **den prior van St. Denijs.** Het betreft de Église Saint-Denis d'Angers, die werd vernietigd in 1903.

⁹⁴ **manegie.** manège, paardrijkschool.

⁹⁵ **issues.** uitgangen. Onzekere lezing.

⁹⁶ **geaccompagneert.** vergezeld.

⁹⁷ **het kasteel.** Het betreft het Château d'Angers.

gaeten die afreus⁹⁸ sijn. t' Selve kasteel is als vrij groot in syn begrip en naer mijn oordeel lanchloopich vierkant, hebbende achtien seer considerable⁹⁹ toorens, die alle gecontramineert¹⁰⁰ syn. t' Selve lich¹⁰¹ op een hoochte, heeft seer diepe graften¹⁰² die uyt de rots gehouwen syn. De mueren syn van witte en swarte steen. Men vindt hier noch eenich gescut met de waepenen van de hartogen van Brunswyck. Van de syde van de rivier is een seer groote precipice¹⁰³, alwaer een machine getoont wert daer seer gemackkelijk en seer excessive swaerte van benede naer boven mede gebracht wert.

Eijndelijck wert in een seer duysteren en lelyke onderaertsche kelder getoont een hock als een koj van houten balken cruys wijs gemaect. Dit hout is altemael met ijsere plaeten beslaegen. In dese koj soude Renè roy de Cicile syn vrouw uyt jalousie gevangen gehouden hebbe en naderhandt van haer onnoselheid¹⁰⁴ beter kennise gekregen hebbende en haer daer uyt willende haelen, soude sij haer leven uyt devotie¹⁰⁵ aldaer willende te eynde brengen, noijt haer willen laeten hebben persuaderen¹⁰⁶ van daer uyt te koomen. Dit casteel heeft wel eer altoos¹⁰⁷ gedient tot woonplaets van de hertogen van Anjou van welkers paleys noch een deel ruinen overich¹⁰⁸ sijn, noijt geconserveert¹⁰⁹ synde, alsoo buyten noch veel andere wooningen overich syn om aen den commandant en t' guarnisoen te dienen.

Naer dat ick dit alles gesien hadde, nam ick afsceyt van mijn paepen en ginch noch besien t' geene mij noch notabels overich docht te sijn, t' welck de moelie¹¹⁰ boven is, want kerken en kloosters ben ick soo moede gesien dat ick daer niet meer nae vraege, behalve dat ick hier in Vranckryck noch seer weijnige gevonden hebbe die moeyte menteeren.¹¹¹ Dese moelie boven lecht dan aen de eene syne van een weg genaemt La Prè des Allemans door een student uyt Duytslandt aen de universiteyt aldaer bij testament naergelaeten.¹¹² De maeliebaen is seer heerlyck beplandt, hebbende aen weder syde vier ryen seer hooge en scoone boomen. De selve is recht en seer lanch, dienende meest voor een wandelinch van de fatsoenlyke luyden.¹¹³ Hier van daen ginch ick naer huijs om paerden te soeken, ten eynde des anderen daechs naer Saumur te reysen, maer geene vindende, was ick genootsaect de post te neemen.

---

⁹⁸ **afreus.** verschrikkelijk.

⁹⁹ **considerable.** aanzienlijke.

¹⁰⁰ **gecontramineert.** Waarschijnlijk bedoelt Ruysch dat ze zijn uitgegraven ter bescherming tegen vijanden.

¹⁰¹ **lich.** ligt.

¹⁰² **grachten.** grachten.

¹⁰³ **precipice.** afgrond.

¹⁰⁴ **onnoselheid.** onschuld.

¹⁰⁵ **devotie.** vroomheid.

¹⁰⁶ **persuaderen.** overhalen.

¹⁰⁷ **altoos.** altijd.

¹⁰⁸ **overich.** over.

¹⁰⁹ **geconserveert.** bewaard.

¹¹⁰ **de moelie.** het havenhoofd.

¹¹¹ **moeyte menteeren.** de moeite waard zijn.

¹¹² **Dese moelie...testament naergelaeten.** De universiteit van Angers was erg in zwang bij Duitse reizigers in de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw.

¹¹³ **fatsoenlyke luyden.** mensen van stand.

Vrijdach den 2^{en} ginch des morgens tusschen elve en twaelve te paert sitten en arriveerden tusschen drie en vier ueren te Saumur, continueel¹¹⁴ lanchst de rivier rijdende, de welke vermits het scoone weer en de vermaekelyke landts douwen¹¹⁵ sich seer heerlyck opdient. De syde die ick hielt was met een massiven dyck voorsien en aen de waeter syde met een muer van scoone witte harsteen bekleedt. In t' post huys arriverende, wilden ick afstappen, maer mijn postillon¹¹⁶ presenteerden mij¹¹⁷ te paert aen mijn herreberch te brengen t' welck ick aen nam. t' Voorscreve posthuys licht in een voorstadt aen de syde van de rivier, die ick gekoomen was en de stadt lecht aen de andere syde, hebbende haere communicatie door een scoone steene brugge. Aen de syde van de stadt op t' eynde van de brugge ten rechter handt is een vermaekelyke wandelinch met boomen beplant, t' welke sy het parc noemen. Mij was aangeweesen voor een goede herreberch l'Escu, doch alsoo daer twee Escus, raecten ick bij ongeluck in t' slechtste. Niet te min deden de luyden al wat sy kosten om mij te contenteeren¹¹⁸, t' welke mij obligeerde aldaer te blyven. De waert brouwt excellent goet bier, t' geen mij extraordinaris behaegden.

Soo ras als ick mijn laersen uytgetrokken hadde, ginch ick naer mijn heer Tinneback, dien ick in syn thuyndonk vondt, dewelke niet minder fraij is als het gebouw van syn rafinerij¹¹⁹ en huijs, t' welck noch niet tenemael¹²⁰ voltrokken is, maer seer magnifyck sal sijn. t' Geene is tenemael van extraordinare witte harsteen, die als sy eerst uyt de ber¹²¹ of liever Cautaus¹²² komt die dicht aen de stadt leggen en geen kleyne commoditeyt¹²³ geven, soo sacht is dat die gelyck als met een mes gesneede soude kunnen werden, doch naederhandt hoe langer hoe harder werdt. Naer dat hij mij alles getoont hadde, bracht hy mij in huijs en deelt mij collationeeren van een excellent stuck runtvleesch gesouten, eer van een koude pastey van kalfs vleesch. Dit quam mij niet qualyck want de weynich tyt die ick op reys visch gegeten hadde, hadde mij de maech soo ontstelt dat ick al myn appetyt¹²⁴ verlooren hadt.

Saeterdach de 3^{en} quam monsieur Ridolet en noch een ander vriendt, die ick daechs te vooren tot de heer Tinnebach gesien hadde mij des morgens al vroech besøeken en naer dat sy wech waer monsieur Bullestraeten, die mij naer de manegie leyden, doch alsoo t' wat laet was, wiert daer niet gedaen. Hij besaegen den equier¹²⁵ syn stal, daer seer scoone paerden in waeren en wel dertich in getal. Naderhandt gingen wij wandelen in een lange allee dat wel eer een maelie baen is geweest, loopende lanchst een seer vermaekelyck velt. Naer de middach ginch ick met de heer Tinnebach wandelen en naderhandt op een rendezvous van syn vrienden wat collationeeren en tegens ses ueren op het parc wandelen,

¹¹⁴ **continueel.** voordurend.

¹¹⁵ **landts douwen.** velden, akkers.

¹¹⁶ **postillon.** koetsier.

¹¹⁷ **presenteerden mij.** bood mij aan.

¹¹⁸ **contenteeren.** plezieren.

¹¹⁹ **rafinerij.** rafinaderij.

¹²⁰ **tenemael.** helemaal.

¹²¹ **ber.** berg.

¹²² **Cautaus.** Ruysch bedoelt 'coteaux', de heuvels van Saumur.

¹²³ **commoditeyt.** gemak.

¹²⁴ **appetyt.** eetlust.

¹²⁵ **equier.** ritmeester.

alwaer alle de juffers en de luyde van fatsoen ordinaris des avonts sich laeten vinden.

174v Sondach den 4^{en} was des morgens en naer de middach te kerke en tegens den avont op het parq. Ridolet toonde mij seeker juffrouw de Beugardijn, die soo van tronie¹²⁶ in mijn ooch naer de outste juffrouw Soute geleken dat het surprenant.¹²⁷ Sy is lanch de maistres¹²⁸ van milord Pleymond, natuerlyke soon¹²⁹ van de koninck van Engelandt geweest.¹³⁰ Hij seijde mij dat sy soo wij wat coquet was en soo ick divertissement wilden hebben dat hy een deel juffers soude doen vergaederen des avonts naer den eeten en dat hy haer wijs soude maeken dat hy dese bykomst pousseerde¹³¹ om my syn goede vriendt een dienst te doen, want ick branden van nieuwsgiericheid om haer van dichte te sien, want dat sy mij extraordinaris in de kerck en op de promenade getoucheert¹³² hadt. Effectifelyck¹³³ de saeck reusseerde¹³⁴, maer ick kost mij daer niet laeten vinden, alsoo Tinnebaq mij en Ricolet des avonts ten eeten hielt en ons niet tyts genoeg wilde laeten gaen. Ick hebbe noch vergeeten te seggen dat even naer de predikatie monsieur Bullestraeten een seer vermaekelyke wandelinch deedt doen achter het casteel¹³⁵ om over een groote hoochte, synde het begin van Cautaux. Het casteel soude seer sterck syn by aldien t' selve niet gecommandeert¹³⁶ wierde van van dese sijde, alsoo alle de andere syden op seer groot precipices van rotsen staen. Wij hadden hier de heerlyckste gesichten van de werelt over de rivier en gedeelte van de stadt en de lants douwen. Hier van daen gingen wij in den thuyt van de capucijnen, die admirabel vermaekelijck is, en daer van daen gingen wij tot de heer Tinnebaq ons eens ververschen en doe als geseyt is op het parq.

Maendach den 5^{en} leijde mij monsieur Bullestraeten door een lange straet daer niet als paternosters¹³⁷ gemaect en verkocht werden, wel eer een plaets dat een seer considerable koopmanscap¹³⁸ te sijn, werdende voor honderduisende guldens van dit goet versonden. Wij steuyten aen¹³⁹ de kerck van Nostre dame des Ardilliers¹⁴⁰, seer fameus door een meenichte van gepretendeerde miraculen.¹⁴¹ Wij saegen het tresor¹⁴² dat al redelyck rijck is. Hier is een klooster

---

¹²⁶ **tronie.** gezicht.

¹²⁷ **surprenant.** verbazend (was).

¹²⁸ **maistres.** maîtresse.

¹²⁹ **natuerlyke soon.** bastaardzoon.

¹³⁰ **Sy is...Engelandt geweest.** Het gaat om de maîtresse van Charles FitzCharles van Plymouth (1657-1680), bastaardzoon van koning Karel II (1630-1685).

¹³¹ **pousseerde.** aandrang.

¹³² **getoucheert.** geraakt.

¹³³ **Effectifelyck.** Werkelijk.

¹³⁴ **reusseerde.** slaagde.

¹³⁵ **het casteel.** Het betreft het Château de Saumur.

¹³⁶ **gecommandeert.** bestuurd.

¹³⁷ **paternosters.** rozenkransen.

¹³⁸ **koopmanscap.** handel.

¹³⁹ **steuyten aen.** stuitten op.

¹⁴⁰ **de kerck...des Ardilliers.** Het betreft de Chapelle Notre-Dame-des-Ardilliers de Saumur.

¹⁴¹ **miraculen.** mirakels.

¹⁴² **het tresor.** de schatkamer.

annex¹⁴³ dat redelyck fraey is, maer den thuyt is t' notabelste, leggende tegens de Cautaux aen en synde seer deliciaeus¹⁴⁴ van wegens syne wandelingen en gesichten over de Loire. Wederkeerende gingen wij de rest van de tijt besteeden bij eenige juffers van monsieur Bullestraeten syn kennis, waeronder de susters van monsieur Ridolet waeren. De juffrouw van den huijse gaf ons te collationeeren. De juffrouw Ridolet seyde mij dat haer broeder om scierlyke affaires¹⁴⁵ subit naer Nantes vertrokken was. Des morgens ontbeten wij te saemen, doch hij wist als doen daer noch niet af.

Dijnsdach den 6^{en} waeren wij des morgens aen de manegie en saegen eenige seer scoone paerden rijden. Naer de middach bracht mij monsieur Bullestraeten uyt wandelen naer seker klooster, genaemt syn Florian.¹⁴⁶ Wel eer is t' selve gebouwt geweest door den admirael de Chatillon ter tyden van de oorloch van de religie. t' Selve is noch genoeg te sien aen eenige ruine, syne poorten en wyde graften. Naer de wandelinch vonden wij hier een herreberch, daer fraijen tuijn was in dewelke wij ons met collatie wat ververst.

---

¹⁴³ **annex.** aan gelegen.

¹⁴⁴ **deliciaeus.** aangenaam.

¹⁴⁵ **scierlyke affaires.** onverwachte zaken.

¹⁴⁶ **genaemt syn Florian.** Het betreft de Abbaye Saint-Florent de Saumur.